

Ljuboja, Dušan J. – Tömöry Miklós

A haragos Duna és a szerb Babilon – Az 1838-as pest-budai árvíz és tanulságai a szerb nyilvánosságban

The Angry Danube and the Serbian Babylon:
The 1838 Pest-Buda Flood and its Lessons
for the Serbian Public Sphere

The Pest-Buda flood of 1838 can be described as a crisis that transcended denominational and national divisions. This article seeks to answer the question of how the urban Serbian community, which was small in size but had considerable economic, political, and cultural influence, and the Pest-centered Serbian public, reflected on the disaster. The analyzed reports, fiction and academic writings refer to the relationship between the Danube and the people living on its banks, highlighting the importance of the Danube for trade and transport. The texts under analysis also refer to modernization efforts, urban reconstruction and technological development. In the Serbian press, the lessons of the floods in terms of hydrology are presented in the light of a long and heated engineering debate; the laws of river change and the possibilities for regulating the riverbed. The paper discusses the motives for solidarity after the flood and its representation in fiction.

Bevezetés

Az 1838. évi pest-budai árvíz történetét a katasztrófakutatás kontextusában elemezve Faragó Tamás felhívja a figyelmet arra, hogy a katasztrófa egy olyan kollektív, társadalmi szintű stresszhelyzetet teremt(ett), mely „(...) nemcsak az egyes egyéneket »leplezi le«, hanem bemutatja a társadalom valódi erővonalait, tényleges értékrendjét”.¹ Pest-Buda egyes városnegyedekének – Belváros, Lipótváros, de mindenekelőtt a Ferenc- és Józsefváros – társadalma az 1838. március 13–18-a (a szerbek által használt Julianus-naptár szerinti március 1–6.) közt lezajló jégá-

¹ Faragó 1988: 8.

rat közösen, felekezeti és nemzeti törésvonalaktól függetlenül szenvedte el, bár az események utólagos értékelésekor, keretezésekor, reprezentációjakor felmerültek e szempontok is. Jelen munka kísérlet arra, hogy adott szempontok szerint elemezze a kis lélekszámú, ám mind a városokban, mind azokon túl jelentős gazdasági, politikai és kulturális tőkével rendelkező szerb közösség² árvízreceptióját (tudósításokat, irodalmi és tudományos műveket, egodokumentumokat), illetve felvillantsa azt a Pest-központú szerb nyilvánosságot, amelyben ezen írások megjelentek; annak identitását és erőviszonyait.

Az elemzés középpontjában a természeti-társadalmi térre, annak drámai változására adott válaszok állnak. Külön kiemelendő a Duna szerepe, mely a szerb közösségek megélhetését (kézműipar, kereskedelem) biztosította. A folyó a nemzeti narratíva szimbolikus tereként is megjelent a kortárs nyilvánosságban, mely a nemzet tagjait egymással és a régi-új anyaországgal, a Szerb Fejedelemséggel is összekapcsolja.³ Megvizsgáljuk, hogy a kor szerb sajtója milyen okokkal magyarázza a katasztrófát, illetve milyen következtetéseket von le a technikai és társadalmi modernizáció szükségességével, annak jó és rossz gyakorlataival kapcsolatban. Külön figyelmet szentelünk annak, hogyan ábrázolják a szerb szövegek a modern folyóparti városi életet, annak veszélyeit és előnyeit, illetve miként mutatják be a város újjáépítését, a katasztrófa nyomán a városba érkező segítséget.

Az árvíz mint mediatizált esemény és a szerb nyilvánosság

Az árvíz évében Pest-Buda a magyarországi szerb közösség egyik fő iskolai-egyetemi központjának számított, kulturális, irodalmi és tudományos intézményeinek, valamint a szerb sajtónak is a székhelye volt.⁴ Póth István szavaival szólva e multietnikus városi tér az „egyetemes szerbség kultúrközpontjaként” jellemezhető.⁵ 1826 óta itt működött a *Matica srpska* irodalmi és tudományos társaság, a budai aljegyző, Sima Ignjatović szalonja a tabáni Szarvas-házban, illetve Pest-Budán szerkesztették a szerb nyelvű politikai és irodalmi lapok túlnyomó részét.⁶ Még

² Az elemzés a szerb (nyelvű) szövegekre koncentrál, nem tér ki a görög vagy a román, Pesten külön egyházközségbe tartozó közösségekre.

³ Vö. a dunai gőzhajózás jelentőségét a szerb nemzeti önreprezentációban az 1830-as évektől. Tömöry 2020: 135–139.

⁴ Nagy Lajos 1828-ban 1284 ortodox lakost számolt össze Pesten (ebbe beletartoznak a fent említett makedo-görögök), és 759-et Budán. Nagy 1828: 237–241.

⁵ Póth 1988.

⁶ Vö. Jakov Ignjatović visszaemlékezéseit a budai Tabánban eltöltött diákéveiről. Ignjatović 1973: 9–12.

1837-ben vásárolta meg Tököly Popovics Száva (Sava Popović Tekelija) jogász-doktor és nemesember azt a belvárosi házat, melyben az árvízét követően megnyílt a szegény sorsú szerb diákok otthona, a Tökölyánium (Tekelijanum). A pesti és budai szerb közösség központi jelentőségének is köszönhető tehát a katasztrófára irányuló figyelem a szerb sajtóban.

A márciusi árvíz közvetlenül érintette a városi szerb miliőt, a nemzeti mozgalom kulcsintézményeit. A víz elöntötte a szerb ortodoxok által látogatott pesti Szent György nagyvértanúnak, illetve a tabáni, Szent Demeternek szentelt templomokat. Az ár jelentős pusztítást végzett a budai Tabán (Rácváros) alacsonyabban fekvő részén, de a szerbek által is lakott területek közül elsősorban a pesti belváros déli részét (a mai Veres Pálné, Váci és Szerb utcák környékét) érintette.⁷ A katasztrófa miatt márciusban szünetelt a fent említett Matica működése, illetve a határokon átnyúló olvasóközösséget megcélzó szerb periodikák és könyvek pesti nagyvásárokhöz igazodó terjesztése.⁸ A katasztrófáról, annak hatásairól közvetlen tapasztalatokat szereztek a Pesten és Budán élő vagy rövidebb-hosszabb ideig ott tartózkodó szerb tudósok, ügyvédek, írók és költők. Az élményt publicisztikai, tudományos és irodalmi reflexiókban, utóbb memoáriródalomban dolgozták fel. E szövegek fontos jellemzője, hogy átszövi őket egy éles, a szerb sajtóban és egyleti életben megmutatkozó szembenállás. A rivalizálás a Szerb Matica titkára és három pesti szerb lap szerkesztője, Teodor (Toša) Pavlović és Antonije Arnot jogász-doktor; egy rivális szerb lap, illetve egy, a Matica ellenében szervezett irodalmi társaság vezetője közt zajlott. A vetélkedés tétje elsősorban az volt, hogy ki (melyik kör) tud domináns szerepet játszani a szerb közéletben. E rivalizálás tetten érhető az árvízről szóló szövegeken, illetve számos szöveg csak e szembenállás ismeretében érthető meg.

Egy olyan, a korban nagy hatást kiváltó szépirodalmi mű irányította figyelmünket az árvíz szerb recepciójára, amellyel a reformkori pest-budai szerb miliőt tárgyaló művelődéstörténeti szakirodalom többnyire csak említés szintjén foglalkozik. A fiatal pesti jogász, Jovan Subotić Elárasztott Pest (*Potopljena Pešta*) című költeményét Pavlović pénzén adták ki, bevétele három, szerbek által lakott település (Szigetcsép, Lórév és Ráckeve) templomainak felújítását szolgálta.⁹ Subotić, aki emlékirataiban szerényen Homéroszhoz hasonlítja magát, e művel robbant be a szerb nyilvánosságba.¹⁰ Subotić – utóbb szabadelvű politikus, 1861-ben szeré-

⁷ Tenk–Dávid 2015: 83–84.

⁸ A Matica rendes gyűlésének elhalasztásáról lásd: *Srbska novina ili Magazin za hudožestvo, knižestvo i modu*, 1838. május 30. 120.

⁹ Pavlović 1838. Sajnos az előfizetők jegyzéke nem maradt fenn.

¹⁰ Subotić 1910: 146–148.

mi alispán, majd a zágrábi Szábor képviselője – műve a szerb (délszláv) népköltészetet megidéző deszeterácos (tíz szótagos verselésű) epikus költemény, amelyben a görög istenek mintájára különféle szellemek, személyek, illetve a *haragos Duna* vetélkednek, mely konfliktusnak a pestiek isszák meg a levét. Az eposzt egy függék zárja, mely az események részletes krónikáját és egyes metaforák magyarázatát is tartalmazza.

Kutatásunk kiterjed a három, a korban megjelenő pesti szerb nyelvű periodikára; a Teodor Pavlović által szerkesztett *Serbski narodni list* (Szerb Néplap; SNL) című irodalmi lapra és a szintén Pavlovićhoz kötődő, 1838 júliusában induló *Serbske narodne novine* (Szerb Népújság; SNN) című közéleti újságra, illetve az Arnot-féle *Srbska novina ili Magazin za hudožestvo, knjižestvo i modu* (Szerb újság avagy művészeti, irodalmi és divatlap; *Magazin*) elnevezésű orgánusra. Az SNL két, a *Magazin* három tudósításban számolt be a pusztításról, az előbbi lap március 12-i (Gergely-naptár szerint: március 24-i) számának mellékleteként szerb feliratokkal ellátva megjelentette Schwindt és Torsch *Pesth am 13-18. März 1838* című litográfiáját.¹¹ Utóbb az SNL, az SNN és a *Magazin* is beszámolt a város újjáépítéséről. E három lapban jelentek meg Radivoj Stratimirović¹² Sima Milutinović Sarajlija¹³ és Pavle Trifunac¹⁴ költeményei, köztük a mentésben és helyreállításban segédkező József nádorhoz és István karlócai metropolitához (Stefan Stanković) szóló ódák. Külön figyelmet érdemel az ekkor már elismert szerb költőnek számító Milutinović Sarajlija, aki két költeményében a korban egymással gyakran szembekerülő szellemi áramlatokat idéz meg; a konzervatív, vallásos „szlaveno-szerb” hangvételű ódája mellett Vaso Vojvodić által közölt költeményében a szláv szolidaritást hangsúlyozza.

A tragikus események leírásakor, illetve a károk számbavételekor e rivális sajtótermékekben nem találtunk jelentős eltérést a német és a magyar lapok tudósításaitól. Nem jelentettek meg külön leírást a szerb áldozatokról, általánosságban beszélnek a városlakókról.

¹¹ *Serbski narodni list*, 1838. március 12: 89–90.

¹² Stratimirović, Radivoj 1838: Pešta. *Serbski narodni list*, 1838. szeptember 17. 291. [Pest.]

¹³ Milutinović Sarajlija, Sima 1838: Bogomolja Slaveno-Serbaljstva peštanskoga 1838. g. Maja 15a. *Srbska novina ili Magazin za hudožestvo, knjižestvo i modu*, 1838. május 30. 169.; 1838. június 2. 173. [A pesti szlaveno-szerbség imája. 1838. év május 15-én.] A második, kéziratban maradt Milutinović Sarajlija-verset Vaso Vojvodić tette közzé. A költemény címe: *Pre-nadobičnij povodanj peštanskoj 1838-e godine u polu marta mjeseca* (A hatalmas pesti árvíz 1838. év március hónapjának derekán). Vojvodić 1969.

¹⁴ Trifunac, Pavle 1838: Milostvejšemu gospodinu Erchercogu Josifu palatinu (posle nesrečnog potopa Peštanskog). *Serbski narodni list* 1838. április 17. 129. [Legkegyesebb József nádor és főherceg úrnak (a szerencsétlen pesti árvíz után).]

Az árvíz szerb nyelvű reflexióját (is) meghatározzák azok a narratív elemek, melyeket Bodovics Éva a természeti katasztrófák konstruált képének visszatérő jellegzetességei közt említ: a pánik, a lakosság szenvedésének és evakuálásának bemutatása.¹⁵ Hasonlóan a korabeli magyar és német nyelvű sajtóhoz, a szerb nyelvű szövegek is élénk, sokkoló, különböző érzékszervekre ható módon ecsetelik a katasztrófa lefolyását. Megjelenik a gátaakat váratlanul áttörő, a sötétben hömpölygő jeges folyam, a félrevert harangok kongása, a jégtablák összeütközésének zaja, a segítségkérők sikolyai, a túlélőket mentő csónakok. Sőt, a *Magazin* arról is beszámol, hogy március 17-én földrengést éreztek a városlakók.¹⁶ Különösen érdekes Subotić költeménye, amelyben a „haragos Duna” az ablakon tör be egy szobába, és lerombolja a részletesen leírt biedermeier enteriört: letépi a selyemfüggönyt, eláztatja az ott lakó lány szófáját, ágát és „puha székeit”, valamint eltöri a gondosan őrzött porcelánt. A megzabolázhatatlannak bizonyuló, undort és viszolygást kiváltó természeti erők így felülkerekednek a velük szembeállított civilizáció esztétikai csúcsteljesítményeként megjelenő polgári lakáskultúrán.¹⁷ Külön figyelmet érdemelnek azok a tudósítások, amelyekben a szerb intézményekben és épületekben esett károkat részletezik; a tabáni szerb templomban az ikonosztázt az oltár mögötti résztől elválasztó királyi kapu (*dveri*) tetejéig ért a víz,¹⁸ a pesti szerb iskola berendezését elpusztította az ár, illetve a *Magazin* szerkesztősége az Új Világ utcából a Gránátos utcába kényszerült költözni.¹⁹

Pavlović *SNL*-je a katasztrófa előtti Pestet egy olyan idilli, étellel teli városként jellemzi, mely egykor „majdnem elérte Bécs szépségét és Párizssal kezdett versengeni”. Az áradás utáni nyomor és szomorúság viszont csak a lerombolt Babilon képével összevethető.²⁰ A pusztítás képeivel egy időben, arra válaszként ugyanakkor megjelenik a jobb, fejlettebb jövőbe, a város minden eddiginél nagyobb mértékű és biztonságosabb fejlődésébe vetett hit. Ezt a reményt közvetíti Arnot *Magazinja*, mely elutasítja az *SNL* bábeli hasonlatát. A cikk az árvíz utáni újjáépítést egy olyan lehetőségként jellemzi, melynek köszönhetően akár tíz év alatt többet fejlődhet a város, mint egyébként ötven év folyamán. A Dunát nemcsak

¹⁵ Bodovics 2014: 118.

¹⁶ *Srbska novina ili Magazin za hudožestvo, knižestvo i modu* 1838. március 16. 91.

¹⁷ Subotić 1838: 44.

¹⁸ Egy árvíz pusztításának, a vízszint növekedésének érzékeltetésekor a leírások gyakran hivatkoznak szakrális épületek tárgyaira mint széles körben ismert referenciapontokra. Vö. Rohr 2005: 73. Az árvíz után a fent említett pesti és budai ortodox templomoknál elhelyezésre került egy-egy, a vízszintet dokumentáló, szerb nyelvű emléktábla.

¹⁹ *Srbska novina ili Magazin za hudožestvo, knižestvo i modu*, 1838. március 16. 91.

²⁰ *Serbski narodni list*, 1838. március 19. 103.

veszélyforrásként, hanem jótéteményként és lehetőségként is említi: épp a városok folyóparti fekvésében rejlő közlekedési és kereskedelmi lehetőségek miatt vár fényes jövő Pestre és Budára.²¹ Ez a fényes jövő pedig a következő hónapokban is visszaköszön a *Magazin* lapjain, legyen szó a gyors újjáépítésről vagy a Lánchíd terveiről.²²

A két Lazar vitája – Szerb disputa az árvíz vízügyi tanulságairól

A katasztrófát mitológiai formában elbeszélő, isteni büntetésként keretező értelmezések egyszerre jelentek meg az árvíz minél pontosabb műszaki leírására, illetve hasonló esetek megelőzésére irányuló törekvéssel. Mindkét beszédmód egy kivételes, traumatikus helyzet feldolgozásának stratégiájaként, gyakran ugyanazon szövegen belül jelenik meg.²³ A mitologikus és tudományos narratíva párhuzamos jelenlétét, egymásra hatását figyelhetjük meg a terjengős eposzát az események akkurátus, prózai leírásával kiegészítő Subotićnál, illetve a *Srbski narodni list* fent említett cikkénél is, mely a Bábel-hasonlatát (azaz az isteni büntetést) a modern metropoliszok vonzó képeivel ellenpontozza. Az előzőekben vázlatosan bemutatott szerb nyilvánosságban lezajlott ugyanakkor egy tisztán technikai-vízügyi jellegű, egyre durvábbá váló vita, amelynek szereplői kifejezetten a Duna-parti városok szerb lakosaihoz szólva kívántak tanácsokat megfogalmazni. Az első, *A pesti árvíz hidrológiai okai* című, Lazar Milivojević mérnök által jegyzett cikk igen korán, már március 26-án megjelent az *SNL* hasábjain.²⁴ A szerző hangsúlyozza, hogy célja nem a vízügyi-statisztikai törvények tárgyalása, hanem azok katasztrófában játszott szerepének bemutatása. A cikk első felében a természet olyan erőiről értekezik, melyeket az ember aligha zabolázhat meg. Az árvízről „ellenségként” ír, amely ellen háborús stratégiát kell kidolgozni, feltárva annak „belső gyökerét”.²⁵

²¹ *Srbska novina ili Magazin za hudožestvo, knižestvo i modu*, 1838. április 3. 111.

²² *Srbska novina ili Magazin za hudožestvo, knižestvo i modu*, 1838. július 13. 223–224; 1838. szeptember 3. 284.

²³ Vö. Bodovics 2014: 124.

²⁴ A szerző utóbb az Első Magyar Vasúti Igazgatóság mérnökeként írja alá cikkeit. Az 1836 és 1841 közt megépülő Pozsony–Nagyszombat lóvasúti vonal kivitelezésében – vasútépítési szakmérnökök híján – sok vízügyi mérnök is részt vett. Vö. Kossuth Lajos 1846: Az első magyar vasút ismertetése. *Hetilap*, 1846. február 3.

²⁵ Milivojević, Lazar 1838: Hidrauličeski uzroci Peštanskog navodnenija, *Srbski narodni list* 1838. március 26. 107. A katasztrófák és a háborúk közti párhuzamokról lásd Bodovics 2014: 129.

Milivojević a károk helyett a katasztrófa okaira koncentrál, amelyek feltárását a szakmájaként jelöli meg.²⁶

Milivojevićet az a kérdés foglalkoztatja, hogy Pest és Buda lakosai a jövőben miként védjék meg magukat hasonló természeti csapásoktól. Megállapítja, hogy a feltorlódott jég felrobbantása nem megfelelő megoldás a víz nagy oldalirányú nyomása miatt, míg a jégtáblák kézi elszállítása túlságosan idő- és pénzigényes lenne. A gátak építése sem kielégítő az olyan típusú árvizek esetén, ahol a feltorlódott jégtáblák duzzasztják vissza a folyót, hiszen gátszakadás esetén a nagy mennyiségű víz nagy sebességgel tör be, ezáltal okozva nagyobb károkat. Milivojević szerint a legjobb megoldás olyan csatornák ásása lenne, melyek elvezetik a felgyülemlett vizet, illetve folyamatosan tisztítani kellene a Duna medrét. A polgároknak is fel kell készülniük egy újabb árvízre a házak jobb, ellenállóbb anyagokat (tölgyfa gerendákat) felhasználó alapozásával. Különös figyelmet kell fordítani a földalatti vízfolyásokra, erekre, amelyek áradás esetén további veszélyforrást jelentenek. Milivojević azt tanácsolja a házukat újjáépíteni kényszerülő olvasóknak, hogy ezt tavasszal tegyék meg, hogy az építőanyag időben megszáradjon és megszilárduljon, ezzel járulva hozzá az épületek stabilitásához.²⁷

Milivojević írására szintén Pavlović lapjában válaszolt Lazar Urošević, Újvidék (ma Novi Sad, Szerbia) szabad királyi város mérnöke, *Megjegyzések a pesti árvíz okairól* szóló íráshoz című munkájában.²⁸ Urošević hangsúlyozza, hogy érdeklődéssel olvasta Milivojević írását, hiszen ő is megrendülve követte a pest-budai katasztrófa híreit. Mint városi mérnököt, őt is foglalkoztatják az árvíz okai, hisz a dél-bácskai városban is hasonló veszéllyel fenyeget a Duna, illetve a közelben a folyóba torkolló Dráva és Tisza is. Bár Urošević Milivojevićet „jóbarátjának” nevezi, élesen támadja következtetéseit. Az újvidéki vitapartner hangsúlyozza, hogy ő a releváns tudományos-mérnöki irodalomra alapozza az állításait. Milivojević megjegyzését, hogy tudniillik Pestet és Budát készületlenül érte az árvíz, a városok elmúlt húsz évének fejlődésével cáfolja. Urošević különösen a technológiai és tudományos haladásra mutat rá. Véleménye szerint Pest-Budán az évek alatt releváns tudományos ismeretanyag és intézményi háttér (pesti egyetem, Budai Építési Hatóság, árvízi védművek) állt rendelkezésre, ami cáfolta a vitapartner állítását a felkészületlen városról, mely „nem tudja megvédeni magát.” Határozottan állítja

²⁶ Milivojević, Lazar 1838: Hidrauličeski uzroci Peštanskog navodnenija. *Serbski narodni list*, 1838. március 26. 107–111.

²⁷ *Serbski narodni list*, 1838. március 26. 111.

²⁸ Urošević, Lazar: Primječanja na sočinenije o uzrocima navodnenija Peštanskog. *Serbski narodni list*, 1838. május 26: 172–176.

továbbá, hogy Milivojević hibásan használja a mértékegységeket, és kijavítja a vasúti mérnök (állítása szerint hibás) számításait.²⁹

Urošević ezt követően vitapartnere árvízvédelmi tanácsait veszi górcső alá. Elsőként azzal az állítással száll vitába, mely szerint a gátak nem számítanak kielőgítő védműveknek. Rámutat, hogy többféle gát létezik, melyek nemcsak a felhasználó építőanyag típusa, hanem az anyaghasználat arányai tekintetében is különböznek; léteznek tehát ezeknek olyan kombinációi, amelyek ellenállóbbak a víz nagyobb nyomásával szemben. Milivojević föld alatti vízfolyásokkal kapcsolatos figyelmeztetésére is kitér, amely szerint az erek a város azon részeire is veszélyesek, amelyeket nem fenyeget közvetlenül az árvíz. Urošević ezzel szemben az újvidéki Duna utca példáját hozza fel, ahol ugyan megtelnek a pincék árvizek alkalmával, de még nem dőlt össze emiatt ház, még a legrosszabb állapotban lévők sem. Végezetül Urošević hangsúlyozza, hogy azért válaszolt Milivojević felvetéseire, hogy elárulja a szerbeknek „az igazságot” a pesti áradásról.³⁰

Milivojević csak néhány hónap elteltével válaszolt Uroševićnek. Írását azonban nem Teodor Pavlović *SNL*-jében, hanem Antonije Arnot *Magazinjának* augusztus 24-i számában olvashatták a kortársak. Bár Milivojević teljes válaszát eredetileg Pavlovićnak küldte el, ezt a szerkesztő nem jelentette meg. Ezért a mérnök Arnot lapjában publikálta a válasz rövidebb, kivonatolt verzióját. Ezt a részletes érvelés egyfajta kísérelésének tekinthető szöveget Milivojević július 15-én Pozsonyban keltezte. Mint a korábbiakban jeleztük, Pavlović és Arnot között ebben az időszakban nyílt konfliktus zajlott, amelyhez immár a két mérnök vitája is kapcsolódott. „Válasz barátomnak” című cikkét Milivojević mint az Első Magyar Vasúti Igazgatóság mérnöke írja alá. Megismétli, hogy „gáttal nem védhető meg minden [város-]rész minden esetben az árvíz elől”. Milivojević szerint azok, akik a helyszínen éltek át az árvizet, tisztában vannak vele, hogy e műtárgyak nem bizonyultak hasznosnak a védekezésben. Ez a kijelentés egy nem is annyira bújtatott, Uroševićnek szóló kritika volt, aki Milivojević szerint cikkét a szakirodalomra (tankönyvekre), és nem a terepi tapasztalataira alapozta.³¹

Válaszának további részében Milivojević nemcsak „barátjának” (állítólagos) hibás számításait veszi számba, hanem Uroševićnek más, nem részletezett hátsó szándékokat is tulajdonít. Odáig megy, hogy Urošević szövegét rosszindulatú „szitkozódásnak” nevezi, mely személyes előnyszerzés és nem a tudomány előrevitelének céljából született – Milivojević viszont áll egy *valódi* vita elébe. Urošević

²⁹ *Serbski narodni list*, 1838. május 26. 172–174.

³⁰ *Serbski narodni list*, 1838. május 26. 175–176.

³¹ Lazar Milivojević, 1838: Pismo na prijatelja, *Srbska novina ili Magazin za hudožestvo, knižestvo i modu*, 1838. augusztus 24. 269.

vicet egy „elvetemült szerbnek” nevezi, akinek célja kizárólag a saját sikerének és előmenetelének előmozdítása ellenfele jóhírének aláásásán keresztül.³² Milivojević felszólítja Pavlovićot és Arnotot is, hogy jelentessék meg a hosszabb értekezést.³³ Ez a felhívás azonban már visszhang nélkül maradt.

A fenti levélváltás tekinthető az első, a szerb nyilvánosság előtti tudományos vitának az árvízről. A katasztrófát követő időszakban a folyó szabályozásának fontosságával a szélesebb közönség is tisztában volt, sokan ismerték a két szerző által bemutatott újvidéki és pesti helyszíneket. Milivojević helyszíni tapasztalatai alapján javasolt egy újnak számító megközelítést, melyet Urošević az újvidéki gyakorlatból és a kortárs szakirodalomból merítve kritizált. Az, hogy a vita heves hangvétele és néha durva nyelvezete eltért attól, ahogyan általában egy mérnöki problémát megvitatnak, a témával kapcsolatos általános érdeklődésnek és a sajtótermékek vetélkedésének is betudható.

A jótékonyság és a szolidaritás képei

Jovan Subotić eposzában a világ az alkotó erő (Génusz) és a romboló Sors harcának színtereként jelenik meg. Az árvíz oka az, hogy a Sors által megharagított büszke folyó nem viseli el a pestiek kevélységét, ezért segítőkivel, a Vak Véletlennel és a Vaskeménységű Szükséggel megleckézteti őket. A pestiek szenvedése azonban végül megindítja a Sorsot, és visszaparancsolja a Dunát a medrébe:

„Látta ezt a Sors és megremegett / A haragos Dunának dühétől / Villámot vett és a földre szórta (...) A Dunához, büszke Pestre menjen!”³⁴

A katasztrófális károkat a teremtő Génusz a Jótétemény révén hárítja el. Segítségére sietnek továbbá azok a jeles férfiak, akik a költemény végén egyfajta „dicsőségtablón” jelennek meg: V. Ferdinánd király, István karlócai metropolita (Stefan Stanković), Wesselényi Miklós, Nákó, Sina és Rotschild bárók.³⁵ Subotić gesztusa egyszerre értelmezhető a hála kifejezéseként és felhívásként további jó-

³² Jakov Ignjatović író memoárjaiban megemlíti, hogy az Aranyszarvas-ház szalonjában megforduló Milivojević nemcsak matematikus szakember, hanem olyan hazafi (*rodoljub*) volt, aki aktívan részt vett a kor filológiai disputáiban is. A nemzeti irodalommal, nyelvújítással kapcsolatos, gyakran igen éles összecsapások hangneme köszön vissza az „elvetemült szerb” kifejezésben. Ignjatović 1966: 30.

³³ *Srbska novina ili Magazin za hudožestvo, knižestvo i modu*, 1838. augusztus 24. 270.

³⁴ Saját fordítás, Subotić 1838: 49.

³⁵ Subotić 1838: 60.

tékony cselekedetekre. Hasonló funkciót tölt be Pavle Trifunac *Legkegyelmesebb József főherceghez* szóló ódája, ahol a nádor egyszerre Magyarország hű fia és atyja, aki álmatlan éjszakákon át fáradozik népe gyámolításáért, melyért jutalma a hős szívű szerb nép önzetlen szeretete.³⁶ A dinasztikus segítségkérés és a hála kifejezése mellett fontos szerepet játszottak az ortodox keresztény lojalitást megjelenítő szövegek. A Sima Milutinović Sarajlija által, a súlyos károkat szenvedett pesti pravoszláv templom híveinek nevében írt „ima” közvetlenül szólítja meg a karlócai metropolitát.³⁷ Subotić művében (annak függelékében) kiemelt helyen szerepel I. Miklós orosz cár adománya.³⁸ Egy Vaso Vojvodić által feltárt levélben Ján Kollár, a pesti szerb miliőhöz sok szállal kötődő evangélikus lelkész Miloš Obrenović szerb fejedelemhez fordul segítségért.³⁹ A dinasztikus jótékonyosság kapcsán Anna Ananieva és Rolf Haaser kiemelik a korabeli sajtó közvetítő szerepét a városlakók és a hatalmon lévők közti kommunikációban. Az uralkodócsaládnak a mentésben és az áldozatok gyámolításában (néha személyesen) részt vevő tagjai szimbolikusan részt vállaltak a folyóparti nagyvárosi lét kockázatainak megosztásában.⁴⁰

Az áldozatokkal és károsultakkal való mediatizált szolidaritás nem csak a világi vagy egyházi (fő)méltóságok és az arisztokrácia esetében jelent meg. A Habsburg Birodalom és Európa más városainak polgáraitól érkező adományokról beszámolva Pavlović szerkesztő is gyűjtést hirdetett.⁴¹ Subotić költeményének olvasói is a metaforikus Jótétemény segítőinek érezhették magukat, hiszen – ahogy a fentiekben említettük – az 1838 májusában kiadott *Elárasztott Pest* bevétele is jótékony célokat szolgált. Ahogy azt Anna Ananieva és Rolf Haaser megjegyzi, az adománygyűjtések, karitatív sorsjátékok és koncertek egyfajta kozmopolita, a nagyvárosi élet sérülékenységet felismerő gesztusként értelmezhetők, melyek megkonstruálják a „városi elitek elképzelt közösségét”.⁴² Ezt a jelenséget nyomon követhetjük a szerb sajtóban is: Subotić például Bécs, Pozsony, Szeged és Nagyikinda nagylelkűségét emeli ki.⁴³ Viszont akad arra is példa, hogy a költemények a más városokból érkező segítséget a szláv vagy szerb szolidaritás megnyilvánulásaként keretezik. Így a már említett Milutinović Sarajlija egy másik, az ortodox „imától” gyökeresen eltérő, jóval modernebb hangvétellű

³⁶ *Serbski narodni list*, 1838. április 17: 129.

³⁷ *Magazin za hudožestvo, knižestvo i modu*, 1838. június 2. 173.

³⁸ Subotić 1838: 74–75.

³⁹ Vojvodić 1865.

⁴⁰ Ananieva–Haaser 2014: 204–205.

⁴¹ *Serbski narodni list*, 1838. március 19. 105.

⁴² Ananieva–Haaser 2014: 202.

⁴³ Subotić 1838: 56.

és nyelvezetű – kéziratban maradt – költeményében a Pozsonyból érkező segítség a szláv kölcsönösség megnyilvánulásaként, a kárpáti szlávok (szlovákok) és a szerbek (avagy Jaroslav és Miloslav) testvériségének jeleként értelmezi.⁴⁴ A szláv testvériség (szolidaritás) imperatívusza rímelt az irodalmi-filológiai kölcsönösség (*uzajamnost*) eszméjére, a kortárs pánszláv eszme egyik fő gondolatára, melyet a fent említett Ján Kollár evangélikus lelkész és költő fogalmazott meg egy évvel korábban.⁴⁵ Kollár a szerbek és a szlovákok testvériségére hivatkozott abban a levélben, melyben az árvízkárok helyreállítására a „nem(zet) szerinti fivér szerbek” (*po narodu braća Srblji*) fejedelmétől, Miloštól kért segítséget az általa vezetett, szlovák és német ajkú hívekből álló hitközség számára – a levéltári adatok szerint valószínűleg hiába.⁴⁶

A nemzeti indíttatású segítségnyújtás, az ortodox szerbek és egyéb szláv népek város- és országhatárokon átnyúló szolidaritása tehát megjelenik a korabeli sajtóban, azonban nem mondható kizárólagosnak, és a vizsgált szövegekben nem társul hozzá a német vagy magyar etnikai-nemzeti „mátság” negatív konstrukciója.

Összegzés

A szerb újságírói, szépirodalmi és tudományos reflexiók jellemzőit összegezve elmondható, hogy az események leírásakor a drámai hangnem tekintetében a német és magyar nyelvű nyilvánossággal vonhatók párhuzamok.⁴⁷ A károk és az áldozatok számának közlésekor természetesen a hatóságok által közölt és a cenzúra által jóváhagyott adatokat olvashatjuk. A szövegekben ugyanakkor megjelennek a város – az olvasók jelentős része által ismert – „szerb helyei” és szerb lakói, az áldozatok és a hősök egyaránt.

Utóbb, 1838 folyamán a szerb sajtó beszámolt Pest-Buda újjáépítéséről, a Lánchíd terveiről.⁴⁸ A tudósításokra a városi táj átalakítása, a technikai-mérnöki modernizáció kapcsán jellemző az a hozzáállás, melyet Faragó Tamás az árvízzel kapcsolatos írások „reformkori optimizmusának” nevez.⁴⁹ Pavlović és Arnot lapjai

⁴⁴ Vojvodić 1969: 149.

⁴⁵ A kortárs pánszlávizmussal, annak szerb és pesti kontextusával kapcsolatban lásd Ljuboja 2022.

⁴⁶ Vojvodić 1965: 94–98.

⁴⁷ A kutatás folytatásaként érdemes az árvíz reprezentációját összevetni a pesti és budai ortodox hitközségek Újvidéken, a Vajdasági Levéltárban őrzött fondjaival.

⁴⁸ Pl. *Serbski narodni list*, 1838. augusztus 27: 275–276.

⁴⁹ Faragó 1988: 7.

a nagyvárosiasodás jelenségeit – így a Duna-part átépítését, a gőzhajózást, a város újjáépítését és növekedését – olyan folyamatként jelenítik meg, melyekből a szerbek is profitálnak.

E szövegekben, ellentétben az 1848–1849, illetve 1867–1873 utáni, többségükben már idegenséget hangsúlyozó reflexiókkal, Pest-Buda a szerbek számára (is) *otthonos* városi térként jelenik meg, nem találtunk utalásokat a városi többséggel fennálló esetleges feszültségekre. Az otthonosság és a biztonság kollektív és mediatisztált érzete jelentősen sérült az árvíz élménye nyomán, ráébresztve ezzel a város szerb lakóit is a folyóparti léttel együtt járó kockázatokra. A hősök és áldozatok mellett „új” szereplőként lépnek fel a (hangsúlyozottan szerb) szakértők, a vízügyi folyamatok ismerői, a veszélyes folyó megzabolásának, az ellenséges természeti erők elleni seregeknek a „hadvezére”, a sérült biztonságérzet helyreállításának kulcsfigurái. Milivojević és Urošević disputája túllép a subotíci mitikus és boszszúálló Duna-képen. A vitapartnerek a folyó jobb megismerése és szabályozása révén a jövőben elkerülhetőnek látták a további, ilyen mértékű katasztrófákat. A különféle mérnöki megközelítések szélesebb közönség előtt zajló ütköztetésének tétje az volt, hogy a szerb nyilvánosság mely szereplője tud hiteles, tudományos megalapozottságú, korszerű és közérthető tájékoztatást nyújtani.

Források

Ignjatović, Jakov 1966: *Memoari. Rapsodije iz prošlog srpskog života*. [Memoárok. Rapszódia az egykori szerb életből.] Beograd.

Ignjatović, Jakov 1973: *Szerb rapszódia*. Fordította Csuka Zoltán. Budapest.

Nagy Ludovicus 1828: *Notitiae politico-geographico statisticae Inclytu Regni Hungariae partiumque eidem adnexorum, tomus primus*. Buda.

Subotić, Jovan 1838: *Potopljena Pešta*. [Elárasztott Pest.] Pest.

Subotić, Jovan 1910: *Život Dra Jovana Subotića (avtobiografija)* [Dr. Jovan Subotić élete (önéletrajz)]. Novi Sad.

Hetilap, 1846

Hirnök, 1838

Serbski narodni list, 1838

Serbske narodne novine, 1838

Srbska novina ili Magazin za hudožestvo, knjižestvo i modu, 1838

Hivatkozott irodalom

- Ananieva, Anna – Haaser Rolf 2014: Wasserströme und Textfluten. Die Überschwemmungskatastrophen 1824 in St. Petersburg und 1838 in Ofen und Pesth als Medienereignisse in der deutschsprachigen Prager Presse. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* (62.) 2. 180–214.
- Bodovics Éva. 2014: Katastrophe – diesseits und jenseits der Wirklichkeit. Die Konstruktion der Katastrophe im Spiegel zweier Hochwasser in Ungarn . In: Keller, Márkus – Kövér, György – Sasfi, Csaba (Hrsg.): *Krisen/Geschichten in mitteleuropäischem Kontext*, Wien, 117–142.
- Faragó Tamás 1988: Katasztrófa és társadalom. Az 1838. évi árvíz történetének vázlata. In: Faragó Tamás (szerk.): *Pest-budai árvíz 1838*. (Fejezetek Budapest múltjából 5.) Budapest, 7–82.
- Ljuboja, Dušan J. 2022: Pan-Slavism as a “Cultural Nationalism”? Translation and Adoption of the Pan-Slavic Ideas in the Serbian Context in the First Half of the Nineteenth Century. In: Nagy, Imrich – Polónyová, Soňa (eds.): *Motus in verbo: collectanea disputationum doctorandorum quodlibetalium 1*. Banská Bystrica, 21–40.
- Póth István 1988: Pest-Buda – Az egyetemes szerbség kultúrközpontja. *Tanulmányok Budapest múltjából* (22.) 225–240.
- Rohr, Christoph 2005: The Danube Floods and their Human Response and Perception (14th to 17th C). *History of Meteorology* (2.) 71–86.
- Tenk András – Dávid Lóránt Dénes 2015: Geographical and GIS Analysis of the Great Flood of 1838 in Pest-Buda. *Geographia Technica* (10.) 77–89.
- Tömöry Miklós 2020: Cruising Between the Past and the Future: Danube Travel Writings and the Self- Representation of the Serbian National Movement in the 1860s. In: Stojkovski, Boris (ed.): *Voyages and Travel Accounts in Historiography and Literature. Connecting the Balkans and the Modern World*. Vol. 2. Novi Sad–Budapest, 131–148.
- Vojvodić, Vaso 1965: Jedno pismo Jana Kolara knezu Milošu Obrenoviću [Ján Kollár egy levele Miloš Obrenović fejedelemhez.]. *Zbornik za društvene nauke Matice srpske* (41.) 94–98.
- Vojvodić, Vaso 1969: Pisma Sime Milutinovića Sarajlije o poplavi Pešte 1838. godine [Sima Milutinović Sarajlija verse az 1838-as pesti árvízről]. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* (12) 1. 139–151.